

ÖTÜKEN

MAHBÛBU'L-KULÛB
(Gönüllerin Sevgilisi)

Ali Şir Nevâyî

Hazırlayan
Prof. Dr. Vahit Türk

ÖTÜKEN

İrfanıyla yolumu aydınlatan babam
Selahattin Türk'e armağanımdır...

İÇİNDEKİLER

Sözbaşı.....	9
Ali Şir Nevâyî ve Mahbûbu'l-Kulûb.....	11
Mahbûbu'l-Kulûb (Gönüllerin Sevgilisi).....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Âdil Hakanlar Hakkında	27
2. İslam Beyi Hakkında	29
3. Uygun Olmayan Kadı Vekilleri (Nâipler) Hakkında	30
4. Zâlim, Câhil ve Fâsık Hakan Hakkında	31
5. Vezirler Hakkında	32
6. Uygun Olmayan Sadrlar Hakkında	33
7. Bozguncu ve Ahlsız Olup da Kahramanlık Nutku Atanlar Hakkında	34
8. Yasavul (İnzibat) Topluluğu Hakkında	35
9. Kolcular (Yasaglık ve Kara Çirig) Hakkında	36
10. Hakanın Ulusunun da Kendine Benzeyeceği Hakkında	37
11. Şeyhülislam Hakkında	38
12. Kadılar Hakkında	38
13. Fakih Müftüler Hakkında	40
14. Müderrisler Hakkında	40
15. Hekimler Hakkında	41
16. Nazım Gülistanının Güzel Öten Kuşları ve Bunların Kaça Ayrıldığı Hakkında	42
17. Kâtipler Hakkında	45
18. Çocuk Okutanlar (İlkokul Öğretmenleri) Hakkında	46
19. İmamlar Hakkında	47
20. Müezzinler Hakkında	48
21. Hafızlar Hakkında	48
22. Saz ve Ses Sanatçıları Hakkında	49
23. Hikâye Düzen ve Hikâye Anlatanlar Hakkında	51
24. Öğüt Veren Vâizler Hakkında.....	51
25. Müneccimler Hakkında.....	52
26. Ticâret Ehli Hakkında	53

27. Şehirdeki Esnaf Hakkında.....	54
28. Pazarıcı Esnafı Hakkında	55
29. Diğer Meslek ve Sanat Ehli Hakkında	55
30. Emniyet Müdürü, Başçavuş ve Gardiyan Hakkında	56
31. Çiftçilik Hakkında	57
32. Yetimler ve Onların Hakkını Yiyen Alçaklar Hakkında.....	59
33. Garipzâdeler (Çingeneler) Hakkında	59
34. Geveze Dilenciler Hakkında.....	60
35. Kuşçu ve Avcılar Hakkında	61
36. İhtiyaçları Karşılandığı Hâlde Nankörlük Eden Hizmetçiler Hakkında	62
37. Kocalık Sıfatı ve Hanımlar Hakkında	64
38. Riyakâr Şeyhler Hakkında	67
39. Ayyaşlar Hakkında	68
40. Dervişler Hakkında	69

İKİNCİ BÖLÜM

ÖVÜLMEME DEĞER HAREKETLER VE HOŞ OLMAYAN HUYLAR

1. Tövbe Hakkında	73
2. Züht Hakkında	76
3. Tevekkül Hakkında	78
4. Kanaat Hakkında	80
5. Sabır Hakkında	82
6. Tevazu Hakkında	85
7. Zikir Hakkında	88
8. Teveccüh Hakkında	89
9. Rıza Hakkında	91
10. Aşk Hakkında	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖVGÜYE DEĞER EYLEMLERİN SONU VE YERGIYİ HAK EDEN HİSLER /101

Kaynakça/ 176

SÖZ BAŐI

Türk kültür hayatının bütünü dikkate alındığında akla gelen önemli isimlerden biri şüphesiz Ali Şir Nevâyî olacaktır. Nevâyî böyle bir şöhreti elbette hak etmiştir, ancak bu şöhretin sebebi birinci derecede ilgililer dışında bilhassa ülkemizde çok bilinmez. Hâlbuki bilhassa 15. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda bir Nevâyî ilgi ve sevgisi açıkça görülür. Bu ilgi ve sevginin Türkistan'daki Türklerle sınırlı kalmayıp Anadolu, Rumeli, Mısır, İnan, Azerbaycan sahalarında da olması elbette sebepsiz değildir. Nevâyî eserleri bütün Türk ülkelerinde okunmuş ve 15. yüzyıldan sonra hemen bütün Türk şairleri az veya çok Nevâyî etkisinde kalmış, pek çoğu ona nazireler yazmıştır. Anadolu'nun ücra köşelerindeki Osmanlı dönemi kütüphanelerinde bile Nevâyî eserlerine rastlamak mümkündür. İstanbul'un büyük kütüphanelerinde eserlerinin pek çok nüshası yanında bütün eserlerinin bir araya getirildiği külliyat nüshalarının bulunması da bu sevgi ve etkinin bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Yalnızca Nevâyî eserlerinin okunup anlaşılabilmesi için sözlükler hazırlanması da bir başka göstergedir ve bu durumun da yine kültür tarihimizde bir başka örneği yoktur.

Bütün hayatını Türk milletine hizmet etmeye adanmış olan Ali Şir Nevâyî otuz civarında eser yazmış ve yazdığı eserlerin pek çoğunun başlangıç bölümünde "Türkler de yararlınsın diye yazdım." ibaresini kullanmıştır. Bu cümle bir bilincin

göstergesidir ve binlerce isim sayabileceğimiz Türk edebiyatı tarihinde bu bilince sahip çok şahsiyet yoktur. Nevâyî'yi özel kılan hususlardan biri budur. Bir diğer husus ise Türk edebiyatı tarihinde pek çok ilki gerçekleştirmiş olmasıdır. Nevâyî; dünyalığa tamahı olmayan, sanat heveslisi gençleri koruyup gözeten, onların yetişmesi için şartlar hazırlayan, kurduğu medreselerle eğitim hayatına katkıda bulunan, 480 civarında hayır eseri oluşturup halkın yararlanmasına sunan, yaptığı hizmetler karşılığında devletten para almayan, üstelik gerektiğinde devlet hazinesine katkıda bulunan bir ulu kişiliktir.

Bu çalışmanın amacı, kültür tarihimiz açısından çok değerli olduğunu düşündüğümüz Mahbûbu'l-Kulûb'un yalnızca alanla ilgili ilmî çalışma yapanların değil, bütün meraklı ve ilgililerin istifadesine sunulmasıdır.

İstanbul 2016

Ali Şir Nevâî ve Mahbûbu'l-Kulûb

Nizamü'd-din Ali Şir Nevâî 9 Őubat 1441 (H. 17 Ramazan 844) tarihinde bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan devrin oldukça önemli siyaset ve kültür merkezlerinden Herat'ta doğdu. Babası Kıkine Bahadır, Timur'un oğullarından Őahruh'un torunu Horasan hâkimi Ebu'l-Kasım Bâbur'un hizmetinde bulunmaktaydı, anne tarafından büyük babası da aynı şekilde önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştu.

Kıkine Bahadır, 1447 yılında Őahruh'un vefatı üzerine altı yaşındaki Ali Şir'i de alarak Horasan'dan ayrıldı ve Irak'a gitmek üzere yola çıktı. Teft şehrinde Emir Temir'in tarihçisi ve Zafername'nin yazarı Őerefüddin Ali Yezdî'nin hankâhı yakınında konakladılar. Ali Şir Nevâî *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı eserinde burada Őerefüddin Ali Yezdî ile karşılaşmasından söz eder ve Őerefüddin Ali Yezdî'nin oyun oynayan çocuklara bazı sorular sorduğunu, kendisinin bu sorulara cevap verdiğini, bu cevaplardan hoşlanan büyük tarihçinin kendisini yanına çağırıldığını ve dualar edip ilgilendiğini nakleder.

1452 yılında Sultan Ebu'l-Kasım Bâbur Horasan'a hâkim olunca Kıkine Bahadır oğluyla birlikte tekrar Horasan'a döndü ve devlet hizmetine girdi, bu sırada bir süre de Sebzvar şehrinin emirliğini yürüttü.

Ali Şir; çocukluğunun büyük bölümünü Emir Temir'in oğullarından Ömer Şeyh'in soyundan gelen şehzade Hüseyin Baykara ile geçirmiş, aynı hocalardan ders almışlar ve arkadaş olmuşlardır. Bu iki büyük şahsiyet arasındaki çocukluk arkadaşlığı zaman içerisinde dostluğa dönüşmüş ve yaşadıkları sürece bu dostlukları da sürmüş, zaman zaman birtakım fitnelerden kaynaklanan kırgınlıklar olmakla birlikte, dostluk kesintiye uğramamıştır. Bu dostluğun Türk kültür ve medeniyetine de oldukça önemli katkıları olmuş, yaşadıkları dönemde kültür ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı "Baykara meclisleri" şöhret bulmuş ve bu iklimde ortaya konulan eserler hemen bütün Türk ülkelerine çok kısa sürede dağılmıştır. Nevâî'ye "Kalemimle bütün Türk ülkelerini bir bayrak altında topladım." dedirten bu iklimde ortaya koymuş olduğu güçlü eserler ve bu eserlerin bütün Türk saraylarına ulaşmış ve oralarda okunmuş olmasıdır.

Ali Şir 1456 yılında Meşhed'e gitti ve eğitimini bir süre bu şehirde sürdürdü, burada devrin önemli şahsiyetleriyle karşılaşma ve onlardan ders alma imkânı buldu. Babasının ölümü üzerine Herat'a dönen Ali Şir, Emir Temir'in oğlu Miran Şah'ın torunlarından Ebu Said Mirza'nın hizmetine girdi, ancak Temirli şehzadeler arasındaki mücadeleler ve Hüseyin Baykara ile dostluğu yüzünden bu görevi yürütemeyip ayrılmak zorunda kaldı. Herat'tan ayrılıp Semerkant'a giden Ali Şir, iki yıl Semerkant'ta yaşadı ve Fazlullah Ebu'l-Leysi hankâhına intisap ederek eğitimini burada sürdürdü.

1469 yılında Horasan hâkimi Ebu Said Mirza Akkoyunlularla mücadelesi sırasında öldürüldü ve Herat tahtını Hüseyin Baykara ele geçirip Horasan'a hâkim oldu. Bu olay üzerine Ali Şir, oldukça önemli devlet görevleri üstleneceği ve kalan hayatını geçireceği Herat'a dönüp dostu Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi. Ali Şir'in Hüseyin Baykara hizmetindeki ilk devlet görevi mühürdarlık oldu. Bu görevi sırasında vergi yüzünden ortaya çıkan bir ayaklanma Ali Şir'in dirayetli yö-

netimi sayesinde engellenebildi. Herat tahtında gözü olan ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da desteğini alan Temirli şehzadelerden Mirza Yâdigâr Muhammed'i yakalayıp tahtı bu tehlikeden kurtarması da yine onun idareci ve devlet adamlığının sonucuydu.

1472 yılında “emir” yani “divan beyi” makamına getirilen Ali Şir bütün yetkisini kullanarak ülkedeki yolsuzlukları engellemeye çalışırken haksızlığa uğrayanları da korumaya yani adaleti tesis etmeye çabaladı. Bu çabaları dolayısıyla devlet kademelerinde görev yapanlar içinde kendisine düşman olanlar arttı ve her fırsatta onu gözden düşürmeye çalışanlar çoğaldı, ancak Ali Şir mücadeleye devam etmekten geri durmadı.

Ali Şir Nevâyî 1476 yılında yazdığı bütün eserlerde büyük bir saygıyla andığı Fars edebiyatının büyük üstatlarından Molla Abdurrahman Camî'nin irşadıyla Nakşibendî tarikatına bağlandı. 1479 yılında bir sefer için Herat'tan ayrılan Hüseyin Baykara devlet işlerini yürütmek üzere nâip olarak dostu Nevâyî'yi bıraktı. Bu yakınlığı ve Nevâyî'nin Baykara nezdindeki itibarını hazmedemeyen üst düzey devlet görevlilerinin sürekli tezviratları sebebiyle 1487 yılında Esterabat valiliği göreviyle Herat'tan uzaklaştırılan Ali Şir Nevâyî bir yıl bu görevi yürüttü, ancak affını istedi ve isteği kabul edilince yeniden Herat'a döndü.

1489 yılında çok yardımlarını gördüğü üstadı ve yakın dostu Seyyit Hasan Erdeşir öldü ve bu ölüm onu fazlasıyla üzdü. Nevâyî bu ölüm üzerine dostu ve üstadı için Seyyit Hasan Erdeşir'in hayatını konu alan küçük bir eser kaleme aldı.

Ali Şir Nevâyî 1490 yılında devletteki görevini bütünüyle bıraktı ve Baykara'nın “nedimi” olarak kaldı. 1492 yılında müşidi Molla Abdurrahman Câmî'nin ölümü onu çok sarstı ve bu ölüm üzerine de *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* adlı eserini yazdı. Herat'ta başlayan taht kavgaları, Baykara'nın oğulları ve torunlarıyla ilişkilerinin bozulması onu daha da üzdü ve 1498 yılında Meşhed'e gitti, burada hac farızasını yerine ge-

tirmek üzere izin istedi, ancak yolların güvenli olmadığı gerekçesiyle izin verilmedi, bunun üzerine tekrar Herat'a döndü. Hayatının son yıllarını Herat'ta sanatıyla meşgul olarak geçiren bu büyük kültür adamı, seferden dönen dostu Baykara'yı karşılamaya çıktığında ağırlaştı ve 3 Ocak 1501 tarihinde dostunun kolları arasında hayata veda etti, sağlığında hazırladığı Kudsiyye Camisi yanındaki kabre defnedildi.

Mücadeleler ve maceralarla dolu bir hayat yaşayan Nevâyî yazdığı eserler ve yaptığı hizmetlerle bütün Türk milleti için son derece değerli bir kişilik olmuştur. Henüz sağlığında şöhreti hemen bütün Türk ülkelerine yayılan bu büyük şahsiyetin eserleri de yine hemen bütün Türk ülkelerine ulaşmış ve Türk saraylarının vaz geçilmez eserleri olmuş, bütün eserlerini içeren "külliyyat"lar hazırlanmıştır. Nevâyî yalnız Türkistan coğrafyasında değil Osmanlı sahasında, İran, Mısır ve Azerbaycan'da da okunmuş, sanatkârlar üzerinde etkili olmuş, kendisine nazireler yazılmış, eserlerinin okunup anlaşılabilmesi için pek çok sözlük oluşturulmuş, bazı eserleri başka dillere, özellikle Farsçaya, çevrilmiş bir büyük sanatkâr olarak eserleriyle yaşamaya devam etmektedir.

Ali Şîr Nevâyî çeşitli konularda otuz kadar eser vermiş oldukça velut bir sanatçıdır. Biri Farsça olmak üzere beş divanı vardır ve Türkçe divanlarını hayatın dönemlerine göre (çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık çağı) yazdığı şiirleri bir araya getirerek oluşturmuştur. Türk edebiyatının hamse (beş mesnevi) sahibi ilk şairi olan Nevâyî bu konuda Nizâmî, Emir Hüsrev Dehlevî ve Molla Câmî'yi örnek almış, ancak yazdığı mesnevilere kendi damgasını vurmaya başarmıştır. Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâyis*'i kaleme almış ve bu eser daha sonra yazılan tezkirelerimize örneklik etmiştir. *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimü'l-Fütüvve* adlı eseri de tarikat ulularının kısa hayat hikâyelerini konu edinen ve kültür tarihimiz açısından çok değerli olan bir eserdir. *Münâcât*, *Kırk Hadis*, *Nazmü'l-Cevâhir*, *Sirâcü'l-Müslimîn*, *Lisânü't-Tayr* ve

Mahbûbu'l-Kulûb dinî-ahlakî eserleridir. *Tarih-i Enbiya ve Hükema ile Tarih-i Mülûk-ı Acem* adlarından da anlaşılacağı üzere tarih kitaplarıdır. Türk edebiyatının ilk biyografi örnekleri ise *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşir*, *Hamsetü'l-Mütehayyirîn ve Hâlât-ı Pehlevan Muhammed* adlı eserleridir. Vakfiye ve Münşeat ise dönemine dair değerli bilgiler içeren belge niteliğinde eserlerdir. *Risâle-i Muammâ*, *Mîzânü'l-Evzân* edebiyat bilimiyle ilgili, *Muhâkemetü'l-Lügateyn* ise Türk diliyle ilgili olmanın yanında Nevâyî'deki dil bilincini ve Türkçe sevgisini de göstermek bakımından son derece önemli bir kaynak eserdir. Bu eserde büyük kültür adamının kişiliği hakkında da önemli ipuçları göze çarpar.

Türkiye Türkçesine aktarmasını sunduğumuz *Mahbûbu'l-Kulûb* Nevâyî'nin ölmeden hemen önce 1500/1501'de yazdığı siyasetname-nasihatname türü bir eserdir. Eser giriş kısmının arkasından üç ana bölüme ayrılmış ve her bölüm de kendi içerisinde çeşitli başlıklarla oluşturulmuştur. Birinci bölüm haktan başlayarak çeşitli devlet görevlileri ile meslek erbabını konu edinmiş ve olumlu-olumsuz örneklerle makam sahiplerinin nasıl olması ve nasıl olmaması gerektiği anlatılmış, halka karşı nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Eserin siyasetname bölümü olan bu bölümde kırk ara başlıkla kırk meslek mensubu söz konusu edilmiştir. İkinci bölümde insan hayatında önem arzeden çeşitli konular üzerinde durulmuştur. Çeşitli hikâyelerle de desteklenen bu bölümde on konu başlığı vardır. Son bölüm ise yüz yirmi yedi "tenbih" içermektedir. Bu tenbihlerde de değişik meselelere değinilmiş ve hemen her tenbihin arkasında bir beyit veya dörtlük yazılmıştır.

Mahbûbu'l-Kulûb Nevâyî'nin son eseri olmanın yanında kültür tarihimiz açısından belki de en önemli eseridir. Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig gibi siyasetname türüne dâhil edebileceğimiz bu eser, yazarının deruhte ettiği çok önemli devlet görevleri yanında doğrudan kültür hayatının içinde oluşu, toplumu iyi tanınması, halkın dertlerine aşına olması dolayısıyla

la edindiği tecrübeleri de yansıttığı bir eser izlenimi vermektedir. Eserde çok dikkat çekici bir karamsarlık görülür. Bilhassa birinci bölümde ele alınan devlet görevlileri ve çeşitli meslek mensupları değerlendirilirken sık sık kötü vasıflar söz konusu edilmiştir. Adil olmayan hakan, işini düzgün yapmayan vezirler, rüşvetçi kadılar, halka zulmeden güvenlik görevlileri, riyakâr şeyhler vb. üzerinde durulmuş ve toplumun sağlıklı olması, varlığını devam ettirebilmesi için bunların düzeltilmesi gereği vurgulanmıştır. Nevâî'nin bu kadar karamsar bir tablo çizmesinin sebebini devrin şartlarında aramak herhalde doğru olacaktır. Hayatı boyunca devlet görevlilerinin haksızlıklarıyla, adaletsizliklerle, yanlış gördüğü şeylerle uğraşmış, ancak ömrünün sonunda bir şeylerin düzelmesi yerine sürekli her şeyin daha kötüye gittiğine, devletin çöküşe sürüklendiğine tanık olmuş, Baykara'nın oğul ve torunlarının taht kavgalarına girdiğini görmüş, çocukluk arkadaşı olan dostu ve hükümdarı ile arasının açılmasını ve Herat'tan bir nevi sürgün edilmesini yaşamış, Türkistan bir türlü istikrara kavuşamamış ve bütün bunlar dolayısıyla umutsuzluğa kapıldığı için son eserinde böyle karamsar bir tablo ortaya koymuş olmalı. Esasen Nevâî'nin bu karamsarlığında ne kadar haklı olduğunu da yaşanan tarih göstermiştir, çünkü Türkistan 15. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar ve halen de, kısa zaman aralıkları bir yana bırakılırsa, sürekli bir huzura kavuşamamıştır.

Eserde geçen bir kısım kavramlar dipnotlarla açıklanma yoluna gidilmiş ve bu açıklamalarda Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır.

Mahbûbu'l-Kulûb; 1873 yılında İstanbul'da Çağatay Türkesiyle basılmış, Türkiye'de üzerinde lisans, yüksek lisans, doktora tezleri yapılmış, 1948 yılında Moskova'da metin olarak yayınlanmış, Özbekistan'da da farklı zamanlarda çeşitli yayınları yapılmış bir eserdir.